

УДК: 811.162.1'373.7+811.162.1'374

НОВИЙ ТИП ДЕФІНІЦІЙ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОЛЬСЬКИХ СЛОВНИКАХ

Алла КРАВЧУК

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра польської філології*

У статті проаналізовано переваги так званих контекстних дефініцій фразеологізмів у сучасних польських словниках. З'ясовано, що такі дефініції є інформативно ємкішими від традиційних, оскільки дають поняття про специфіку функціонування фразеологізму в тексті: представляють схему лексико-синтаксичної сполучуваності фразеологізму і доволі повно відображають денотативний та конотативний аспекти його значення.

Ключові слова: словник, контекстна дефініція, фразеологізм, фразеологічне значення.

Проблеми дефініювання значень у тлумачних (у тому числі фразеологічних) словниках сьогодні неможливо вирішувати без урахування нових концепцій лексичної семантики. Метамова семантичного опису має бути предметом зацікавлення не тільки мовознавця-теоретика, а й лексикографа-практика. Найсучасніші мовні словники тлумачного типу повинні створюватися в межах нових лінгвістичних парадигм. Це мало б, зокрема, проявлятися в тому, що словникові дефініції повинні не тільки представляти денотативну співвіднесеність знака з позначуванним, а й інтерпретувати значення в когнітивному аспекті, вміщуючи конотативну й прагматичну інформацію про дефініювану мовну одиницю.

Саме під таким кутом зору в статті аналізуються здобутки польської лексикографії (і, зокрема, фразеографії) межі ХХ–ХХІ ст.

У 2000 р. польська лексикографія збагатилася двотомним тлумачним словником польської мови з нетиповою назвою – “Інший словник польської мови”¹. Він справді виявився “іншим”, бо якісно відрізнявся від майже всіх попередніх тлумачних словників. Відмінності полягали не тільки в тому, що новий словник фіксував характерні для свого часу неологізми (власне нові слова або неосемантизми – нові значення слів, що вже функціонували раніше). У цьому плані його можна порівняти (звісно, дуже умовно) з виданим у 1996 р. “Словником сучасної польської мови”². З цим словником “Інший словник” об'єднують й інші ознаки. Після демократичного “вибуху” польської мовної творчості, що стався 1989 р. на тлі загальних суспільно-політичних та економічних змін у Польщі і полягав, наприклад, у сміливій метафоризації, актив-

¹ Inny słownik języka polskiego / Red. M. Bańko. Warszawa, 2000.

² Słownik współczesnego języka polskiego / Red. B. Dunaj. Warszawa, 1996.

ному вживанні розмовної лексики в офіційному мовленні, ці два словники вперше в історії польської лексикографії другої половини ХХ ст. почали широко фіксувати стилістично та емоційно забарвлену лексику (в тому числі найновішу), властиву неофіційним варіантам сучасної мови. Іншими словами, ці словники в доборі матеріалу опиралися на узус і представляли об'єктивний, реальний (а не ідеальний) стан сучасної мови на її лексико-семантичному, а частково й граматичному рівнях. До словників широко ввійшли слова розмовного стилю, а також експресивно забарвлена лексика різних соціолектів (молодіжних, професійних та ін.), котра проникла до загально-вживаної мови, і навіть вульгаризми. Таким чином, користувач цих словників мав змогу дізнатися або ж уточнити значення тих слів, які чув у повсякденному мовленні.

Такої можливості не давали попередні польські словники, які вміщували переважно лексику “правильну” – і граматично, і семантично, і стилістично, і навіть політично. Традицію такої “правильності” започатковано найавторитетнішим донедавна одинадцятитомним “Словником польської мови” за редакцією Вітольда Дорошевського³, працю над яким було розпочато після Другої світової війни. За тодішнього стану мови, при тогочасній розхитаності норми, написання “ідеального” з погляду добору матеріалу словника, за допомогою якого користувач міг навчитися правильної польської мови на всіх її рівнях, було абсолютно виправдане.

У пізніших працях з теорії лексикографії⁴ цю ознаку словника за редакцією В.Дорошевського названо терміном “нормативізм”, під яким теоретики-лексикографі розуміють строгий відбір лексичного матеріалу, що має ввійти до словника, з відсівом усього, що редактор і його колектив уважали за “низьке”, а тому небажане в мовленні поляків. Нормативізм, таким чином, становить одну з трьох ознак так званої моделі Дорошевського – свого роду лексикографічної парадигми цілої другої половини ХХ ст. Адаже інші, пізніші, тлумачні словники, включно з деякими словниками межі ХХ–ХХІ ст. (крім згаданих на початку цього тексту), були, в основному, скороченими версіями словника В.Дорошевського⁵.

Два інші елементи моделі Дорошевського – це “енциклопедичність” та “персвазійність” (*perswazyjność*). Якщо персвазійності, тобто завдання переконувати, схилити на певний бік (наприклад, ідеологізувати, виразно й однозначно оцінюючи як негативні або як позитивні певні сторони суспільного, політичного, мистецького життя в дефініціях відповідних слів), словники після одинадцятитомника В.Дорошевського поволи позбавлялися (особливо після 1989 р.), то енциклопедичний характер притаманний більшості польських словників і досі. Це полягає в способі дефініювання значень дуже близькому до прийнятого в енциклопедіях, котрі, як відомо, описують поняття, а не значення. А якщо вважати, що, крім суто поняттєвого (сигніфікативного) аспекту, до структури мовного значення входить ще й конкретніше денотативне та додаткове конотативне, то відмінності між дефініцією енциклопедичною та власне мовною стануть очевидними.

³ Słownik języka polskiego. W 11 t. / Red. W.Doroszewski. Warszawa, 1958–1969.

⁴ Див., наприклад, *Piotrowski T.* Słowniki języka polskiego // Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. T.2: Współczesny język polski / Red. J.Bartmiński. Wrocław, 1993. S.571–588; *Żmigrodzki P.* Wprowadzenie do leksykografii polskiej. Katowice, 2003; *Bańko M.* Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Warszawa, 2001.

⁵ Наприклад, *Mały słownik języka polskiego* / Red. S.Skorupka, H.Auderska, Z.Lempicka. Warszawa, 1968, а також його нове видання за ред. Е.Соболь у 1993 р.; *Słownik języka polskiego* / Red. M.Szymczak. Warszawa, 1978–1980 та нове видання в 1995 р.; *Podręczny słownik języka polskiego* / Red. E.Sobol. Warszawa, 1998 і навіть найновіший на сьогодні *Uniwersalny słownik języka polskiego* / Red. S.Dubisz. Warszawa, 2003, який, у свою чергу, є розширеною версією словника за ред. М.Шимчака.

Крім того, енциклопедичність дефініцій польські лексикографи пов'язують з їх науковим характером. Згідно з лексикографічною концепцією В.Дорошевського, інтерпретація дійсності в словнику повинна відповідати науковим поглядам на світ. Саме тому в його словнику при поясненні явищ, пов'язаних з певною галуззю науки, обов'язково дається відповідний латинський термін, а сама дефініція витримана в строгому науковому стилі. Зрештою, слова-нетерміни у Дорошевського також описані по-науковому. Отже, його словник не тільки вчить уживати “стилістично правильні” слова, а й дає доволі вичерпну інформацію про наукову картину світу.

Чи виправдана такого типу позитивістська концепція для словника сучасного, який мав би бути найбільш придатним для користування за теперішнього стану норми польської мови, виразно (до того ж “легітимно”⁶) диференційованою на дві: норму для офіційних типів контакту і норму для неофіційних типів контакту? Так звана “поточна польська мова” (*polszczyzna potoczna*) стала сьогодні основою загальнопольської мови, вона є “першою” мовою кожного поляка, і тому природним видається, що саме ця мова, яка об'єктивно функціонує, повинна бути представлена в сучасному загальному словнику. Що ж стосується науковості представленої в словниках мовної картини, то, очевидно, рішення тут може бути таке: сциєнтично орієнтованими мали б бути спеціальні словники термінів, тоді як загальні мовні мали б вичерпно описувати значення слів і фразеологічних одиниць у всіх аспектах (не лише сигніфікативно-денотативному (логічно-предметному), а й конотативному) і, бажано, без надмірного застосування в дефініціях термінів та “лексикографічних канцеляризмів”, що утруднюють сприйняття.

Саме такими і є згадані вище словники: “Словник сучасної польської мови” за ред. Б.Дуная (1996) та “Інший словник польської мови” за ред. М.Банька (2000).

На нашу думку, другий, на відміну від першого, може претендувати на роль такого, що системно запроваджує нову лексикографічну модель, альтернативну традиційній у польській лексикографії моделі Дорошевського. В опрацьованій М.Баньком вступній частині “Іншого словника” задекларовано, що ця лексикографічна праця опирається на нові методологічні засади словникового опису слів (ідеї значною мірою запозичені з британських педагогічних словників, зокрема “Collins Cobuild English Dictionary”, 1987). Словникові дефініції написано згідно з засадами когнітивної лінгвістики, “зверненої обличчям” до звичайної людини, яка пізнає й інтерпретує явища дійсності крізь призму значень слів, а не наукових понять. Для пересічної людини “*Królik to zwierzę podobne do zająca, ale mniejsze i o krótszych uszach...*”, як це тлумачить ISJP⁷, а не “*Oryctolagus cuniculus, gryzoń z rodziny zajęcy...*” (SJP), а “*Torbacz to zwierzę, którego samica rodzi nie w pełni rozwinięte młode i nosi je w torbie na brzuchu, gdzie odbywają dalszy rozwój*” (ISJP), а не “*Marsupialia, rząd ssaków wyższych, zaliczanych wraz ze stekowcami do bezłożyskowców, których samice rodzą bardzo małe, niedorozwinięte młode, przechodzące dalszy rozwój w torbie na brzuchu matki*” (SJP).

Ще вагомішою прикметною ознакою “Іншого словника” на тлі решти, у тому числі найновіших, вважаємо те, що він є поки що єдиним загальним тлумачним слов-

⁶ Дворівневу норму – так звану “зразкову” і “поточну” – було кодифіковано 1999 р. в “Новому словнику нормативної польської мови” (*Nowy słownik poprawnej polszczyzny* / Red. A.Markowski. Warszawa, 1999), хоча передумови й можливості її кодифікації були предметом обговорення науковців задовго до цього часу, а в 1995 р. її концепція була представлена широкому загалові в невеликому словнику – *Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny nie tylko dla młodzieży* / Red. A.Markowski. Warszawa, 1995.

⁷ Тут і далі за текстом див. список скорочень.

ником польської мови, написаним на основі Корпусу текстів польської мови⁸, а отже, таким, що мінімалізує суб'єктивність в інтерпретації значення: достовірність представлених у словнику всіх семантичних аспектів значення лексичних та фразеологічних одиниць гарантована тим, що комп'ютерний Корпус польської мови (на час написання словника налічував понад 50 мільйонів слів⁹) дає змогу перевірити фреквентність, лексичну сполучуваність слів та фразеологізмів й уточнити всі сумнівні моменти інтерпретації семантики мовних одиниць.

Другою важливою рисою словника, що визначає його "іншість", є характер дефініцій. Йдеться про саму їх форму – це вже не стільки традиційні для польської лексикографії (починаючи з другої половини ХХ ст.) дефініції В.Дорошевського¹⁰, скільки нові, так звані контекстні дефініції¹¹, які є водночас прикладом типового вживання мовної одиниці (наприклад: *marnotrawić*: 1. *Jeśli ktoś marnotrawi jakieś dobra materialne, to zużywa je bez potrzeby lub niewłaściwie*. 2. *Jeśli ktoś marnotrawi coś, np. czas lub zdolności, to nie wykorzystuje tego należycie i traci to lub traci coś, co mógłby dzięki temu zyskać*).

У кращих традиціях "Іншого словника", з використанням прозорих і дуже інформативних контекстних дефініцій, укладено фразеологічний словник К.Мосьолек-Клосінської та А.Цесельської "У кількох словах. Фразеологічний словник польської мови"¹². У вступі, написаному в легкій та доступній формі (оскільки словник призначено, передовсім, для школярів), авторки зазначають, що концепцію дефініювання значень запозичили з "Іншого словника". Ось чому цей цікаво зроблений словник (не в останню чергу завдяки ілюстраціям, що дотепно розкривають внутрішню форму фразеологізму або ж унаочнено інтерпретують можливі, часто жартівливі, ситуації вживання фразеологічних одиниць) є не лише корисною й приємною в користуванні настільною книгою польського школяра, а й науковою подією в польській фразеології. Зауважмо, що незадовго до "У кількох словах" з'явився новий фразеологічний словник С.Бомби, Г.Дзямської та Я.Ліберека "Настільний фразеологічний словник польської мови" (1997)¹³, а невдовзі після виходу "У кількох словах" видано великий "Фразеологічний словник сучасної польської мови" С.Бомби та Я.Ліберека (2001)¹⁴, які в дефініюванні значень залишилися традиційними. Так само старі типи дефініцій застосували автор написаного з використанням Корпусу польської мови фразеологі-

⁸ У 2000 р. з'явився перший фразеологічний словник, написаний з використанням комп'ютерного аналізу матеріалів Корпусу польської мови – *Głowińska K. Popularny słownik frazeologiczny / Red. T.Piotrowski. Warszawa, 2000.*

⁹ 38% Корпусу становлять тексти художньої літератури, 33% – тексти наукової, довідкової та мемуарної літератури, 21% – тексти з преси, 7% – розписані з касет тексти усного мовлення, 1% – тексти реклам. Усі тексти походять з 1918–1999 рр., але 50% – з останнього десятиліття ХХ ст. Див.: *Łaziński M. Korpus PWN // Inny słownik języka polskiego / Red. M.Bańko. Warszawa, 2000. S.LVI–LXI.*

¹⁰ Опрацююючи свій словник, В.Дорошевський розробив для потреб словника 6 типів словникових дефініцій – реальнозначеннєву, структурнозначеннєву, структурну, синонімічну, "закресову" (релятивну) і граматичну (див. *Doroszewski W. Uwagi i wyjaśnienia wstępne // Słownik języka polskiego / Red. W.Doroszewski. Warszawa, 1958–1969. S.VII–CLIX*), які тривалий час традиційно застосовувалися (і продовжують застосовуватися) в польських тлумачних словниках.

¹¹ Контекстні дефініції використано також у кількох словниках, призначених, передовсім, для молодих користувачів: *Pawelec R. Wieża Babel. Słownik wyrazów obcych nie tylko dla gimnazjalisty. Warszawa, 1999; Krajewska M. Mój pierwszy prawdziwy słownik. Warszawa, 2000.*

¹² *Mosiółek-Kłosińska K., Ciesielska A. W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa, 2001.*

¹³ *Bąba S., Dziamska G., Liberek J. Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa, 1997.*

¹⁴ *Bąba S., Liberek J. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. Warszawa, 2001.*

чного словника К.Гловінська (2000)¹⁵ та укладачі першого в Польщі ідеографічного фразеологічного словника – з тематичним порядком розташування фразеологізмів (2003)¹⁶.

Під традиційними типами дефініцій маємо на увазі передусім уже згадані типи дефініцій В.Дорошевського (реальнозначеннєву, структурнозначеннєву, структурну, “закресову” (релятивну), синонімічну, граматичну). З-поміж них для дефініювання фразеологізмів найчастіше використовується реальнозначеннєва – найзвичніша дефініція, що відсилає до позамовної дійсності, без посилання на структуру (внутрішню форму) фразеологізму, наприклад: *diabelski młyn* – “rodzaj karuzeli w kształcie wielkiego koła, obracającego się w płaszczyźnie pionowej” (FST); *chochlik drukarski* – “błąd w druku” (FST); *żyć jak pies z kotem* – “nienawidzić się wzajemnie; kłócić się bez przerwy” (SFWP). Часто також натрапляємо на дефініцію синонімічну (синонімом фразеологізму нам доводиться називати в цьому випадку слово, близьке за значенням до описуваного фразеологізму), наприклад: *platać figła* – “psocić, żartować” (FST); *położyć głowę* – “umrzeć, zginąć” (SFWP), яка може поєднуватися з реальнозначеннєвою, наприклад: *opuszczać ręce* – “rezygnować z dalszego działania; załamywać się” (SFWP). Трапляється, хоч і трохи рідше, дефініція так звана закресова (в українській термінології близьким їй поняттям є “релятивне описування значення”¹⁷, що, зазвичай, розпочинається формулою “*pro (щось, когось)...*”), наприклад: *marzenie świętej głowy* – “o czymś nierealnym, niemożliwym do zaistnienia, niedostępnym dla kogoś” (SFWP); *piąte koło u wozu* – “o kimś lub o czymś niepotrzebnym, zawadzającym” (PSFJP); *obraz nędzy i rozpacz* – “w odniesieniu do czegoś, co jest mocno zniszczone, zrujnowane, co znajduje się w bardzo złym stanie” (SFWP); *masz babo placek* – “o sytuacji, okolicznościach, które zaskoczyły kogoś swoim nieoczekiwanym obrotem, szczególnie niekorzystnym; [+ синонімічна, власне фразеологічна дефініція:] a to ci dopiero, a to ci kłopot, oto masz los” (PSFJP).

Цим типам частково відповідають проаналізовані в монографії В. Білоноженко та І.Гнатюк¹⁸ “структурно-семантичні типи тлумачень¹⁹ фразеологізмів” – однослівне тлумачення (близьке до синонімічної дефініції В.Дорошевського), тлумачення у формі словосполучень, а також речень різної структури (чисто синтаксичні типи, про які Дорошевський у своїй класифікації не згадує), описовий спосіб тлумачення, функція якого “зводиться до описування значення, а не його тлумачення” (цей тип близький до “метамовних” дефініцій М.Банька²⁰), релятивне описування

¹⁵ *Głowińska K.* Popularny słownik frazeologiczny / Red. T.Piotrowski. Warszawa, 2000.

¹⁶ *Słownik frazeologiczny w układzie tematycznym i alfabetycznym* / Red. W.Głuch. Wrocław, 2003.

¹⁷ Див. Білоноженко В., Гнатюк І. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 1989. С.55.

¹⁸ Там само. С.51–58.

¹⁹ Авторки уточнюють (диференціюють) терміни “тлумачення” і “дефініція” (“Словникова дефініція (визначення) – найважливіша частина словникової статті, яка становить собою головну частину її і орієнтована на відображення предметно-понятійного змісту фразеологізму [...] Тлумачення – це сукупність всіх елементів словникової статті, призначених для найповнішого розкриття всіх аспектів семантики ФО [...] Це – словникові дефініції, семантико-стилістичні та граматико-функціональні ремарки та ілюстративний матеріал”. Білоноженко В., Гнатюк І. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 1989. С. 44–45), проте вживають їх як синоніми. Ми трактуємо дефініцію (і контекстну дефініцію зокрема) як таку, що не включає, вживаючи слова цитованих авторок, жодних “ремарок”, проте відображає не тільки “предметно-понятійний зміст фразеологізму”, а й “лексико-стилістичну і граматико-функціональну характеристику фразеологізму”.

²⁰ Див. *Bańko M.* Kontekstowość // *Inny słownik języka polskiego* / Red. M.Bańko. Warszawa, 2000. S.XXI.

значення (формально близьке до “закресової” дефініції В. Дорошевського, хоча за суттю ці типи дещо відмінні: релятивна дефініція визначається на основі суто формального критерію (розпочинається формулою “*pro ...*”), а “закресова” дефініція опирається на семантичний критерій – використовується для слів з обмеженою лексичною сполучуваністю та для деяких слів у переносному значенні або ж експресивно забарвлених).

В “Іншому словнику” (тлумачному) та в словнику “У кількох словах” (фразеологічному), як уже згадувалося, класичні традиційні типи дефініцій фразеологізмів у повному наборі не використовуються. Загальноприйнятий тип дефініцій у цих словниках – контекстний, обов’язково у формі повних речень (не слів чи словосполучень), часом навіть у формі двох і більше речень. Більшість субстантивних фразеологізмів (з ключовим іменниковим компонентом і з притаманною іменникам синтаксичною функцією) дефініюються в словнику WKS за допомогою дещо видозміненої формально реальнозначенневої дефініції, наприклад: *zamkami na lodzie nazywamy...; fabrykę snów jest nazywana...; człowiekiem malego serca nazywa się kogoś...* У ISJP дефініції таких фразеологізмів формально виглядають майже так само, як реальнозначенневі, наприклад: *kocie lby to...* Однак інші структурно-функціональні типи фразеологізмів, яких є значно більше, ніж субстантивних (ад’єктивні, вербальні, адвербіальні) тлумачаться в обох словниках справді “контекстно” – в такому граматичному, а часто й лексичному контексті, в якому вони функціонують у мовленні. Звісно, що новий тип дефініцій не є абсолютно непов’язаним з традиційними реальнозначенневою чи “закресовою” – контекстні дефініції опираються саме на них. Але автори словників з контекстними дефініціями, наприклад, категорично відмовилися від ідеї поєднання синонімічної дефініції з дефініціями інших типів, бо вважають такі “багаторазові дефініції” (*definicje wielokrotne*²¹) неефективними, семантично неточними²². Нові контекстні дефініції, застосовані в тлумачному ISJP та фразеологічному WKS, є значно інформативнішими за традиційні, передусім, у синтаксичному і категоріальному відношеннях, а також у семантичному.

Отже, у зв’язку з цим ми ставимо собі за мету відповіді на низку запитань. Чи дійсно контекстна дефініція фразеологізмів у словниках ISJP і WKS є важливим явищем у фразеографії? Чи має вона лише лексикографічно-теоретичне значення – як наукове новаторство чи ще й практичне? Чи справді контекстні дефініції інформативно ємкіші від неконтекстних щодо окреслення значення фразеологічної одиниці, а тому корисніші для користувача? Якщо так, то в чому саме полягають їхні переваги? Чи використання контекстних дефініцій проектується якимось чином на певні проблеми фразеології, допомагаючи їх вирішити?

Щоб відповіді на ці запитання, потрібно детальніше проаналізувати як особливості самих контекстних дефініцій, так і специфіку семантичної структури фразеологічних одиниць.

²¹ Під цим терміном треба розуміти не лише поєднання синонімічних дефініцій з дефініціями інших типів, а й узагалі дефініювання за допомогою синонімічних засобів, коли структурні елементи дефініції відділяються комами, крапкою з комою, і функція цих знаків в інтерпретації семантики фразеологізму не є чітко визначена. Див. *Bańko M.* O definicjach wielokrotnych – krytycznie // *Bańko M.* Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Warszawa, 2001. S.103–110.

²² Порівн. контекстну дефініцію у WKS: *czekać na Godota* *Pisze się, że ktoś czeka na Godota, jeśli lekceważy swoje obowiązki, nie podejmuje żadnych działań, mając nadzieję, że to, co powinien zrobić, zostanie zrobione przez kogoś innego, w inny sposób itd.* і багаторазову дефініцію в SFWP: *czekać na Godota* – “czekać nie wiadomo na co; nic nie robić w danej sprawie, tkwić w bezczynności”.

Природу контекстної дефініції описує М.Банько в монографії “З пограниччя лексикографії та мовознавства”²³ та у вступній частині “Іншого словника”²⁴, оскільки саме в ньому вперше в польській лексикографії їх запроваджено системно²⁵.

Метою контекстної дефініції є показати дефініційовану одиницю – слово або фразеологізм – в типовому для неї граматичному та лексичному контексті. Наприклад, з дефініції “*Jeśli zapomnieliśmy jakiejś rzeczy, np. parasola lub kluczy, to nie wzięliśmy jej ze sobą*” (ISJP) видно, що, по-перше, дієслово *zapomnieć* вимагає родового відмінка іменника (*jakiejś rzeczy*), а по-друге, вживається з назвами осіб у ролі суб’єкта (*my*) і неістот (зокрема, з конкретними цією лексеми в словнику SJP: “*zostawić coś, nie wziąć przez nieuwagę*”). Крім того, дефініція в ISJP несе додаткову, прагматичну, інформацію: форма першої особи множини при дефініюванні дієслів вказує, наприклад, що забути щось удома – це звичайне явище, притаманне нам, як і всім людям. Але порівн.: “*Jeśli ktoś zapomniiał się w jakiejś sytuacji, to przestał panować nad swoim zachowaniem, np. z powodu silnych emocji*”. Займенник *ktoś* (не *my*) сигналізує, що описуваний стан не є чимось звичним, загальноприйнятим, а трапляється зрідка і не з усіма²⁶. Більше того, зазвичай, присутність слова *ktoś* у дефініціях дієслів у словнику Банька пов’язується з негативною оцінкою того, що дефініюється. Подібно свою мотивацію має застосування в дефініціях дієслів формул: або *Jeśli..., to...,* або *Kiedy..., to.* Згідно з концепцією укладачів *Іншого словника*²⁷, перша схема представляє дію, що відбувається за якоїсь умови, а тому не є настільки ж природною і звичною, як дія, представлена другою схемою, порівн.: *Jeśli redukuje się coś, to zmniejszamy wielkość lub ilość tego* і *Kiedy śpiemy, to odpoczywamy...* Звісно, такого характеру розмежування, як і вищеведене *ktoś – my*, є доволі умовним і суб’єктивним. Але зважаючи на те, що при опрацюванні словника використовувався Корпус польської мови, який давав для аналізу майже необмежену кількість контекстів уживання мовних одиниць, ця інформація може мати значний відсоток достовірності.

Як і в дефініціях лексем, у дефініціях фразеологізмів теж присутня додаткова інформація функціонально-синтаксичного та функціонально-семантичного характеру, наприклад: *Mówimy, że coś lub ktoś jest na ustach wszystkich, całego świata itp., jeśli wszyscy się tym lub nim interesują, wszyscy o nich mówią* (WKS); *Mówimy, że coś zostało*

²³ *Bańko M. Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Warszawa, 2001. S.78–169.*

²⁴ *Bańko M. Kontekstowość // Inny słownik języka polskiego / Red. M.Bańko. Warszawa, 2000. S.XX–XXII.*

²⁵ Як зазначає М.Банько, деякі словники й раніше зрідка містили контекстні дефініції деяких фразеологізмів з безособовим агенсом, наприклад: *Coś kumuś przyszło na myśl – “ktoś o czymś pomyślał, wpadł na jakiś pomysł”* (*Bańko M. Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. S.83*). Отже, введення таких дефініцій у попередніх словниках ще не було системним, не становило методологічну засаду опису фразеологічного значення.

²⁶ У фразеологічному словнику “У кількох словах” уже не простежується закономірність диференціації дефініцій вербальних фразеологізмів за типом *ktoś* (про непоширеність чи винятковість описуваного явища) – *my* (про звичність описуваного явища). У дефініціях WKS переважно використано займенник *ktoś* (і, відповідно, *komuś, nim, go* та ін.), і лише спорадично з’являються форми займенника першої особи *nas, nam* та ін. або ж дієслово в першій особі множини, що означає “*my*”. Проте з цим розмежуванням, як нам здається (а самі автори словника нічого з цього приводу не пишуть), жодних відмінностей семантичного й прагматичного характеру не пов’язано, порівн.: *Mówimy, że ktoś przypiął komuś latkę, jeśli złośliwie powiedział o nim coś złego, przypisał mu jakąś złą cechę* і *Mówimy, że zostaliśmy na lodzie, jeśli ktoś, kto miał wobec nas jakieś zobowiązania, opuścił nas w trudnej sytuacji, zostawił nas samych* (у другому випадку, як і в першому, можна було б дефініювати: *Mówimy, że ktoś został na lodzie, jeśli ktoś inny...*). Та й у самому ISJP при дефініюванні вербальних фразеологізмів (а не лексем) переважає один з типів – з *ktoś* (наприклад: *mówimy, że ktoś zszedł na psy, jeśli...*).

²⁷ *Bańko M. Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. S.88.*

zrobione przez kogoś, gdzieś itp. od a do zet, jeśli zostało zrobione przez tę osobę, w tym miejscu itp. w całości. Możemy także powiedzieć, że coś jest jakieś od a do zet, jeśli jest takie w całości. Mówimy również niekiedy: coś (np. matematyka) od a do zet, jeśli mamy na myśli wszystkie elementy tego, wszystkie sprawy z tym związane (WKS). Підкреслені слова показують лексико-семантичну сполучуваність фразеологізму вже в самій дефініції, тому відпадає потреба наводити в словниковій статті багато ілюстрацій уживання фразеологізму для демонстрації всіх особливостей його функціонування. Крім того, формально диференційовані початкові формули *mówimy...*, *możemy także powiedzieć...*, *mówimy również niekiedy...* свідчать про частотність уживання фразеологізму в кожному з відтінків значення.

У багатьох контекстних дефініціях (це стосується, передовсім, дефініцій лексем емоційно та експресивно забарвлених, слів у переносному значенні та, що для нас особливо важливо – фразеологізмів) можуть бути відображені конотаційні семи та інші характеристики мовнопрагматичного характеру. Так, дефініція “*Jeśli mówimy, że nigdy komus nie zapomnimy czegoś dobrego, co dla nas zrobił, albo czegoś złego, co nam zrobił, to oznajmiamy, że będziemy mu zawsze wdzięczni za to albo że nigdy mu tego nie wybaczmy*” (ISJP) відкриває прагматичні функції дефінійованого звороту: ним ми сповіщаємо про свою вдячність або непростення. Порівн. неінформативну в цьому плані неконтекстну дефініцію у SJP: *Nigdy nie zapomnieć komus pomocy, dobroci, krzywdy, obrazy itp. “zachować w pamięci urazę, żal do kogoś, nie przebaczyć”*.

Повертаючись до справ граматики, зазначимо, що контекстні дефініції, які самі по собі становлять схему синтаксичної сполучуваності фразеологізму в рамках речення, розв’язують клопітливе питання оформлення в словнику так званих незамкнених фразеологічних структур²⁸, типовою ознакою яких є обов’язкова сполучуваність з лексичними одиницями певної семантики та морфологічної вираженості (на зразок: світ зав’язується (*кому*), вийшов дух (*з кого*), наче що вступило (*між ким*), карта бита (*чия*) та ін.). У традиційних дефініціях залежне від займенника слово, зазвичай, стає підметом у формі “хтось”, “щось”, “хто-небудь”, “що-небудь”, наприклад: душі не стало (*у кого*) – “хтось дуже злякався”. При такому способі дефініювання обов’язково потрібно вирішувати “технічні” проблеми представлення таких займенників у словниковій статті (в реєстровому слові? У якій саме позиції – в кінці (наприклад, карта бита (*чия*)) чи там, де, зазвичай, залежне слово вживається (наприклад, (*чия*) карта бита)? Курсивом? У дужках?), а звідси – і глобальнішу проблему: є це компонент фразеологізму чи ні? При контекстній дефініції представлення або непередставлення займенників у складі реєстрового фразеологізму вже не настільки принципове – дефініція однаково покаже контекст, в якому виступає фразеологізм. Порівн.: у SFWP – **bielmo spadło komus z oczu** – “ktoś przejrzał, zrozumiał istotny stan rzeczy” і в JSJP – *Mówimy, że komus bielmo spadło z oczu, jeżeli nagle dostrzegł on coś oczywistego, czego przedtem nie widział*; у SFWP – **kryć się za czyimiś plecami** – “asekurować się, ukrywać swe uczestnictwo w czymś, zabezpieczać się przed ewentualnym ponoszeniem odpowiedzialności, korzystać z tego, że ktoś inny się naraża [...]”; у WKS – **chować się [kryć się] za (czyimiś) plecami** *Pisze się, że ktoś chowa się za plecami jakichś osób, rzadziej – jednej osoby – jeśli uczestnicząc w jakimś działaniu, asekurowuje się, ukrywa w nim współuczestnictwo po to, aby w razie niekorzystnych skutków tego działania, jego niepowodzenia nie ponosić za nie odpowiedzialności [...]*.

²⁸ Про цей термін та поняття див. Білоноженко В., Гнатюк І. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 1989. С.78–82.

У подібний спосіб контекстна дефініція знімає інші проблеми представлення в словнику фразеологізмів з не остаточно визначеним компонентним складом – з найближчим (обов'язковим) лексичним (фразеологічним) оточенням, словами-супровідниками (чи компонентами фразеологізму?), наприклад: (*jechać, gnać*) *na złamanie karku; (przepaść, zniknąć) jak kamień w wodzie, w wodę*. Фразеологізми, компонентний склад яких залишається предметом дискусії фразеологів, спричиняють багато клопотів фразеографам. У літературі з проблем фразеографії, з одного боку, підкреслюється необхідність показу в словнику реального функціонування фразеологізмів у мовленні²⁹, а з другого – трапляються рекомендації для фразеографів, що цьому принципу функціональності суперечать. Так, у праці В. Білоноженко та І. Гнатюк читаємо: “Надзвичайно важливо, щоб при тлумаченні фразеологічного значення не включати в дефініцію тих слів, які не входять до складу самого фразеологізму, а лише належать до обов'язкового або найближчого лексичного оточення”, звідки автори роблять висновки про необхідність тлумачення фразеологізмів з дієсловами-супровідниками типу *do nowych віників (пам'ятати)* так: **до нових віників** – “дуже довго”³⁰. Такий спосіб, звичайно, “не суперечить правилам тлумачення”, бо оминає “наявність [у дефініції] однакових з фразеологічними компонентами слів”³¹, проте й не дає уявлення про те, як необхідно вживати фразеологізм у мовленні.

Контекстна дефініція може давати інформацію про специфіку синтаксичного вживання фразеологізму. У WKS читаємо: *Mówimy, że ktoś **pluje sobie w brodę**, że coś zrobił, jeśli bardzo żałuje swojego postępowania [...]*. З такої дефініції, зокрема, завдяки її елементу *że coś zrobił*, видно, що в одному з найпоширеніших варіантів уживання фразеологізм вимагає після себе підрядного обставинного речення, яке розпочинається на *że*. Порівн. у SFWP: *pluć sobie w brodę* – “wytzucac coś sobie, żałować utraconej okazji, szansy”.

Дефініція у формі синтаксичного контексту фразеологізму одразу вчить правильно вживати цей фразеологізм, наприклад, у ISJP: *Jeśli **gdzieś jest cisza jak makciem zasiał**, to jest tam bardzo cicho*. Такої функції не може виконати дефініція на кшталт: **cisza jak makciem zasiał** – “bez najmniejszego szelestu, szmeru, bardzo cicho, spokojnie” (SFWP); майже аналогічною (а отже, недидактичною) є й дефініція цього фразеологізму в SJP.

Завдяки контекстній дефініції можна швидко зорієнтуватися, яким членом речення може виступати фразеологізм. Це особливо важливо для тих фразеологізмів, які структурно належать до одного типу, а функціонально – до іншого (наприклад: *starej daty*: структурно – іменниковий фразеологізм, а функціонально – прикметниковий). Порівн. у WKS: *Człowiekiem **starej daty** nazywamy kogoś, kto ma staroświeckie, niedzisiejsze poglądy, zasady, upodobania, jest bardzo przywiązany do tradycji; Lekarzem, nauczycielem, liberałem itp. **starej daty** możemy nazwać lekarza, nauczyciela, liberała itp., który postępuje zgodnie z tradycyjnymi, starymi zasadami związanymi z wykonywanym zawodem, z poglądami politycznymi, których jest zwolennikiem itp.* і в SFWP: **starej, dawnej daty** – “o kimś w starszym wieku, zachowującym się w sposób niewspółczesny, staroświecki, wyznającym niedzisiejsze poglądy, zasady; o człowieku dawnego pokroju”. Не вдаючись до аналізу семантики в дефініціях обох словників, підкреслимо, що лише в першому дефініція дає поняття про синтаксичне функціонування фразеологізму

²⁹ Див.: Білоноженко В., Гнатюк І. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 1989. С. 77.

³⁰ Там само. С. 48.

³¹ Там само. С. 67.

starej daty як означення. Таку ж повну синтаксичну інформацію отримуємо і в випадку дефініювання у WKS фразеологізму *od siedmiu boleści*, формально неприкметнивого, але з функцією прикметника: *Nauczycielem, adwokatem, lekarzem itp. od siedmiu boleści, nazywamy z politowaniem marnego nauczyciela, adwokata, lekarza itp., takiego, który niedobrze robi to, co należy do jego obowiązków.*

Виграшним є введення в контекстну дефініцію фразеологізмів з дефективною граматичною парадигмою чи з обмеженнями граматичного характеру, оскільки в ній унаочнюється саме та граматична форма, в якій фразеологізм функціонує (або найчастіше функціонує). Наприклад: *Mówimy do kogoś: inaczej zaśpiewasz, jeśli chcemy dać ci do zrozumienia, że pod wpływem naszych gróźb, szantażu itp. spokojnie, stanie się mniej hardy, uparty* (WKS). Формально-граматичні пріоритети фразеологізму *zjeść konia z kopytami*, а саме його вживаність у формі умовного способу, демонструє дефініція в WKS: *Mówimy, że ktoś zjadłby konia z kopytami, jeśli jest on bardzo głodny* – порівн. у SFWP, де з метою введення граматичної інформації знадобилася додаткова ремарка, але сам фразеологізм у найуживанішій формі так і не з'явився: **zjeść konia z kopytami** [najczęściej w trybie przypuszczającym] – “być bardzo głodnym, móc zjeść bardzo dużo”. Обмеження граматичного вживання фразеологізму *spaść z księżycy* формами минулого часу показує дефініція: *Możemy powiedzieć, że spadł z księżycy ktoś, kto zupełnie nie orientuje się w jakiejś sytuacji, w jakichś sprawach* (WKS). Подібні фразеологізми, наприклад, у SFWP zdeфініювано без вказівки на граматичні обмеження (для цього автори змушені додатково вводити схеми сполучуваності фразеологізму після дефініцій та ілюстрацій).

Отже, в граматичному плані перевагою контекстних дефініцій є те, що, завдяки своїй специфічній формі, вони можуть одразу давати схеми синтаксичної сполучуваності фразеологізму в реченні та виокремлювати ту парадигматичну форму фразеологізму, яка є найбільш уживаною або єдино можливою для нього.

Далі розглянемо не менш важливу проблему фіксації фразеологізмів у словниках – ту, що стосується особливостей представлення в дефініції всієї повноти значення фразеологічної одиниці.

У семантичній структурі фразеологічного значення прийнято розрізняти три аспекти³²: сигніфікативний (інакше: поняттєвий, системний), денотативний (інакше: предметний, функціональний) та конотативний (оцінно-емоційно-стилістичний).

Сигніфікативний аспект пов'язується з найбільш узагальненим розумінням суті позначуваного. Це головний аспект значення лексичних одиниць, і, очевидно, й фразеологічних (хоча у фразеологічній теорії небезпідставно існує думка, що, оскільки фразеологізм переважно називає щось (когось), що (хто) вже має свою назву у формі слова, то основна функція фразеологізму не стільки номінативна, скільки експресивна, виражальна, а отже, в структурі семантики фразеологізму дуже вагомим є конотативний аспект значення). Сигніфікативний аспект значення співвідносить фразеологічну одиницю із найзагальнішим поняттям про позначуване. Він визначає основне, логічне значення фразеологізму, без конкретизуючих уточнень й експресивно-стилістичних нашарувань. Так, сигніфікативне значення фразеологізму *krakowskim*

³² Див. про це, наприклад, у низці праць дослідника семантики чеської та слов'янської фразеології І.Теплякова: *Тепляков І.* До проблеми розмежування системної і функціональної фразеології // Проблеми слов'язнавства. Вип. 41. Львів, 1990. С. 54–61; *Тепляков І.* Типи смислової структури кількісних фразеологізмів та їх знакова функція у чеській мові // Проблеми слов'язнавства. Вип. 37. Львів, 1988. С. 41–47; *Тепляков І.* Структурно-семантичні особливості кількісних фразеологізмів сучасної чеської мови // Проблеми слов'язнавства. Вип. 33. Львів, 1986. С. 87–92 та ін.

targiem обмежується семою “*przy obopólnych ustępstwach*” (саме так воно відображене, наприклад, у SFWP). Сигніфікативне значення фразеологічної одиниці *na pierwszy rzut oka* відображене у фразеологічному словнику з традиційним типом дефініцій: “*od razu, na podstawie wstępnego wrażenia, bez bliższego oglądu, dokładnych analiz, pozornie*” (SFWP) та в традиційному тлумачному словнику: “*w pierwszej chwili, początkowo, na pozór, od razu*” (SJP). Як бачимо, незважаючи на неповноту формального збігу обох тлумачень, суть загального значення фразеологізму *na pierwszy rzut oka* в обох словниках однакова. Але яку інформацію про особливості функціонування наведених фразеологізмів, їх лексичної сполучуваності та й загалом віднесення до дійсності отримує користувач цитованих тут словників? Сигніфікативний аспект значення фразеологізмів, висвітлений у цих словниках, відповіді на такого типу питання не передбачає.

Денотативний аспект фразеологічного значення є більш конкретним, він співвідносить назву з певним денотатом (предметом або ситуацією) з позамовної дійсності. Якщо прийняти структуралістичне розрізнення мови як системи знаків й мовлення як сфери реалізації цих знаків, то, на відміну від сигніфікативного значення на рівні мови як системи, денотативне значення проявляється на рівні мовлення, функціонування. Таке значення ніби наближається до дійсності, конкретизується, пов’язується з конкретною ситуацією вживання фразеологізму, що передбачає врахування умов комунікації. Так, фразеологізм *krakowskim targiem*, значення якого за сигніфікатом було визначено дефініцією “*przy obopólnych ustępstwach*”, на рівні денотативного аспекту значення потребує розширеного і поглибленого тлумачення. Наприклад, такого типу пропозицію дає новаторський фразеологічний словник WKS: “*Wyrażenia: krakowskim targiem używamy do opisanie sposobu dokonywania transakcji, dochodzenia do porozumienia, zawierania umowy itp., w których każda ze stron rezygnuje z części swoich żądań, ustępuje trochę na rzecz drugiej strony*”. Дефініція з ISJP така: “*Jeśli jakaś sprawa sporna została rozstrzygnięta krakowskim targiem, to każda ze stron odstąpiła od części swoich żądań*”. Ці тлумачення наближають користувача відповідними словниками, по-перше, до чіткішого розуміння того, що фразеологізм означає, а по-друге, дають змогу вжити (причому вжити правильно!) цей фразеологізм навіть у тому випадку, якщо для користувача словником він є з якоїсь причини новим, незнайомим. Отже, якщо дефініювання сигніфікативного аспекту має семасіологічну силу – силу розпізнавання значення, то дефініювання денотативного аспекту є ономасіологічно спрямованим – дає змогу оцінити, наскільки дана фразеологічна одиниця надається до вираження необхідного в конкретній комунікативній ситуації сенсу. Тлумачення на рівні денотата окреслює цю комунікативну ситуацію, вказує на обсяг денотації фразеологізму – у стосунку до кого чи до чого (конкретного; абстрактного) може бути вжита мовна одиниця. Це, наприклад, простежуємо і при тлумаченні фразеологізму *na pierwszy rzut oka* (за сигніфікатом – “відразу”): згідно з WKS, “*Mówimy, że jakaś rzecz lub osoba jest jakaś na pierwszy rzut oka, jeśli wydaje się ona taka, gdy się jej dokładnie nie obejrzy, nie sprawdzi. Możemy także powiedzieć, że coś można zauważyć, ktoś poznaje coś itp. na pierwszy rzut oka, jeśli można to zauważyć, poznaje on to nawet bez dokładnego obejrzenia, sprawdzenia*”; згідно з ISJP, “*Jeśli oceniamy coś na pierwszy rzut oka, to oceniamy to, kierując się pierwszym wrażeniem*”.

Контекстна дефініція дає змогу з доволі значним ступенем конкретності представити **обсяг денотації** фразеологізму, наприклад: *Mówimy z podziwem: gospodarz, chłopak, żołnierz itp. lub festyn, dom itp. jak się patrzy, jeśli chcemy podkreślić, że odpowiada on naszym wyobrażeniom o gospodarzach, chłopakach, żołnierzach itp. lub*

festynach, domach itp., ma wszystkie ich cechy (WKS) – порівн. у PSFJP: **jak się patrzy** – “okazały, jak należy, porządny [...]”. З першої дефініції видно, що фразеологізм можна вживати для характеристики і людей (наведено орієнтовні їх назви), і неістот – як абстрактних понять (напр., *festyn*), так і конкретних (напр., *dom*). Порівн. також дефініції фразеологізму *pięta Achillesa* в цих словниках: у SFWP це тільки “słaba strona”, а в WKS: *Mówimy, że coś jest piętą Achillesa jakiegoś działania, przedsięwzięcia, jakiejś dziedziny nauki, jakiejś osoby itp., jeśli stanowi to słabą stronę tego działania, przedsięwzięcia, tej dziedziny nauki, jakiejś osoby itp.* З контекстних дефініцій можна почерпнути й конкретизуючу інформацію про неживі об’єкти позамовної дійсності, до яких може бути застосовано фразеологізм, наприклад: **być (z czymś) na bakier (1)** *Mówimy, że ktoś jest z jakimiś przepisami, prawami, zasadami itp. na bakier, jeśli ich nie przestrzega, nie kieruje się nimi w życiu; być (z czymś) na bakier (2)* *Mówimy, że ktoś jest na bakier z jakąś dziedziną wiedzy (np. z matematyką, z chemią), jeśli jej dobrze nie zna* (WKS) – порівн. у SJP лише: *być z czymś na bakier* (np. z ortografią) “niezbyt dobrze coś umieć, być w sprzeczności, niezgodzie z czymś”. З одного боку, контекстна дефініція, нерідко з відкритою структурою (про що свідчить елемент *itp.*), може свідчити, як показують наведені приклади, про доволі широкий спектр денотативної співвіднесеності фразеологізму. З другого боку, вона є дуже точною у випадку вузького денотативного обсягу фразеологізму, напр.: *Amatorem kwaśnych jabłek możemy nazwać mężczyznę o dziwnych upodobaniach* (WKS) – порівн. у SJP: *amator kwaśnych jabłek* – “człowiek mający dziwny gust”. Або: *Francuskim pieskiem nazywamy [...] osobę (głównie mężczyznę) [...]* (WKS) – порівн. у SJP: *francuski piesek* “*ktos̄* bardzo wypieszczony [...]”. Інший приклад: *Mówimy, że jakaś kobieta lub dziewczyna dała kosza jakiemuś mężczyźnie lub chłopakowi, któremu ona się podoba [...]* (WKS) – порівн. у SFWP: *dać kosza* “odmówić starającemu się o rękę”.

Фіксацію у словникових дефініціях **денотативних відтінків значення** (уточнювальних сем) краще досліджувати на прикладі фразеологізмів конкретних семантичних полів (як це зробив, наприклад, І.Тепляков, виділивши денотативні семи чеських фразеологізмів кількісної семантики із загальним сигніфікативним значенням “дуже багато”: сема живої істоти; сукупної множини; сукупної множини, обмеженої простором; множини на необмеженому просторі; множини монолітної; множини обчислюваної; множини необчислюваної; множини статичної; динамічної; дифузної; спонтанної та ін. – усього 24 типи денотативних сем³³).

Не прив’язуючись спеціально до жодного семантичного поля, при зіставленні контекстних дефініцій з неконтекстними можна стверджувати, що в перших частіше з’являється **уточнювальна сема**. Наприклад, у PSFJP читаємо: **pies z kulawą nogą** (найчастіше в поєднанні з часownikami zaprzeczonymi типу *nie przyjdź, nie zobaczy, nie zadbać o coś, nie zainteresować się czymś, nie słyszeć o czymś*) – “нікт”. Подібна в плані вираження повноти й глибини значення є дефініція в SJP: **Pies z kulawą nogą nie przyjdzie, nie zobaczy, nie zainteresuje się czymś lub kimś** – “нікт не przyjdzie, nie zobaczy, nie zainteresuje się czymś lub kimś”. Порівняймо тлумачення цього ж фразеологізму в WKS: *Mówimy, że pies z kulawą nogą nie słyszał, nie wiedział itp. o czymś lub kimś, aby podkreślić – zwykle z odrobiną żalu – że wzbudziło to lub wzbudził on niewielkie zainteresowanie*. На відміну від узагальненого “ніхто” двох попередніх дефініцій, третя інформує ще й про **якість об’єкта**, яким не зацікавився цей “ніхто” (*wzbudziło to lub*

³³ Тепляков І. Семантична структура компаративних фразеологізмів на позначення неозначено-великої кількості людей (на матеріалі чеської мови) // Проблеми слов’янознавства. Вип. 23. Львів, 1981. С.79–87.

wzbudził on niewielkie zainteresowanie), а отже, дає доволі конкретну денотативну ситуацію. Переваги тлумачення в плані висвітлення денотативного аспекту значення видно при зіставленні дефініцій фразеологізму *czuć się pod (zdechłym) psem* у словниках. У SJP: *Coś jest, ktoś się czuje pod (zdechłym) psem* – “coś jest bardzo złe, ktoś się czuje bardzo źle”. А в WKS: *Ktoś czuje się pod psem, jeśli czuje się nie za dobrze, odczuwa jakieś niezbyt poważne dolegliwości*. У другому випадку з’ясовано ступінь недоброго самопочуття (виявляється, воно ще не найгірше) та ймовірну його причину (*niezbyt poważne dolegliwości*).

Можна вирізнити в контекстних дефініціях на тлі неконтекстних і деякі найбільш загально сформульовані денотативні семи, наприклад, **причини** та **передумови (умови)**.

Додаткову інформацію причинного характеру дають дефініції: *Mówimy, że ktoś biega jak kot z pęcherzem, jeśli gorączkowo, nerwowo biega, przemieszcza się z jednego miejsca na drugie, chcąc coś załatwić* (WKS). Порівн. у PSFJP: *latać jak (niczym) kot z pęcherzem* – “biegać, kręcić się nerwowo, nieustannie w różne strony”. У WKS, порівняно з другим тлумаченням, з’явилася **причина** біганини (*chcąc coś załatwić*). Інший приклад: у тлумачному SJP: *coś jest, coś się zda, nie zda się psu na budę* – “coś jest nic nie warte, do niczego, nie przyda się, nie zda się na nic”. У фразеологічному PSFJP: **psu na budę** (найчастіше в поєднанні з часовниками *zdać się, zdawać się*) – “na nic, do niczego”. А в WKS з контекстною дефініцією: *Mówimy z lekceważeniem, że coś zda się, nada się itp. psu na budę, jeśli uważamy to za rzecz mało przydatną, głównie dlatego, że jest mało wartościowe*. В останній дефініції конкретизовано, що щось, зазвичай, буває ні до чого не придатним тому, що є безвартісним.

Сему передумови (умови) відображено в багатьох дефініціях у WKS, наприклад: *Mówimy, że ktoś, kto czuł się w jakiejś niebezpiecznej sytuacji dość pewnie, traci grunt pod nogami, jeśli nagle zaczyna mu grozić niebezpieczeństwo, nie może czuć się już tak pewnie, nie panuje nad tą sytuacją*. Порівн. у SFWP: **tracić, stracić grunt pod nogami** “tracić pewność siebie, punkt oparcia; czuć się zagrożonym”. Інший приклад: *Mówimy, że ktoś, kto kogoś skrzywdził, uraził, roni krokodyle łzy, jeśli udaje, że współczuje tej osobie* (WKS). Порівн.: **wylewać, ronić krokodyle łzy** – “nieszczerze komuś współczuć, ubolewać nad czymś” (SFWP).

Конотативний аспект значення полягає в передачі ставлення до позначуваного та в його оцінці (наприклад, емоційній), а також у стилістичному маркуванні фразеологізму. Отже, конотатами можна вважати експресивність, емоційно-оцінні характеристики та функціонально-стилістичну належність фразеологізму. Цей аспект значення є дуже важливим для фразеологізму, бо становить одну з найістотніших ознак, що різнить його від слова (хоча, звичайно, й немало лексем мають конотативні характеристики). Фразеологізм, зазвичай, виникає з експресивних потреб – є переважно другою, “більш свіжою” назвою того, що вже було назване раніше. Тому дуже важливо в словникових тлумаченнях наголосити на цьому аспекті семантичної структури фразеологізму. Традиційно конотативні характеристики в словниках даються за допомогою спеціальних кваліфікаторів, тобто поза власне дефініцією. Це стосується, насамперед, конотатом функціонально-стилістичної належності фразеологізму (наприклад, *potoczny, staranny, publicystyczny, literacki* та ін.). Експресію традиційно передають надто загальним словом “bardzo” і под., що вже входить до самої дефініції. Тільки спорадично в традиційних словниках можна натрапити на інші конотатами, що входять до дефініції. Натомість, у словниках ISJP та WKS введення в контекстну дефініцію інформації про конотативне забарвлення фразеологізму є звичною практи-

кою. Ось приклад “конотативно збагаченої” дефініції з WKS: *Mówimy z odzieniem dezaprobaty, że czegoś jest tyle co kot napłakał, jeśli jest tego bardzo mało*. Порівн. у: PSFJP: *tyle co kot napłakał* “bardzo mało, odrobinę”. Варто відзначити, що в WKS стилістичний кваліфікатор присутній для кожної фразеологічної одиниці; крім того, для багатьох фразеологізмів з чітко вираженим конотативним аспектом значення у дефініцію вводиться додаткова конотативна інформація. Наведемо кілька найчастотніших конотативів з контекстних дефініцій аналізованих словників: *Mówimy: żartobliwie; żartobliwie lub ironicznie; nieco żartobliwie; z odzieniem lekceważenia; z lekkim lekceważeniem; z dezaprobatą; z lekką dezaprobatą; z odzieniem dezaprobaty; nieco pogardliwie; trochę pogardliwie; z odzieniem współczucia; z sympatią; nieco pobłaźliwie; z odzieniem pobłażania; z podziwem; podniosłe; trochę podniosłe; nieco patetycznie* та ін.

Отже, якщо традиційно фразеологічні і тлумачні словники польської мови (та й загалом слов'янських³⁴) фіксують тільки найбільш узагальнене, системне сигніфікативне значення фразеологізму, то нові словники з контекстним типом дефініції відходять від цього правила. Сигніфікативна, а отже, семасіологічно орієнтована дефініція, зазвичай, дає змогу зрозуміти сенс ужитого в тексті фразеологізму, але не інформує про те, як сам мовець мав би вжити фразеологізм у мовленні. Вона не є цінною ономазіологічно, на відміну від більшості дефініцій у ISJP та WKS, які таку цінність мають, оскільки відображають, крім найзагальнішого сигніфікативного, ще й денотативний та конотативний аспекти значення.

Таким чином, нова контекстна дефініція має низку переваг. Вона вже одразу вводить користувача словником у необхідну схему синтаксичної та лексичної сполучуваності, що не тільки дає змогу значно зекономити на традиційних прикладах-ілюстраціях, які займають багато місця в словниках, а й швидко зорієнтувати користувача словником, яким є граматично правильне вживання потрібної йому фразеологічної одиниці. Крім того, ця схема обов'язково інформує про те, чи суб'єкт або об'єкт є істотою чи неістотою, конкретною річчю чи абстрактним явищем, нерідко вказує на характер таких явищ або ж навіть наводить конкретні їх приклади. “Контекстна” дефініція може, таким чином, інформувати про обсяг денотації (вузький чи широкий) фразеологізму. Експлікація в дефініції денотативного аспекту значення з вказівкою на причинові, якісні та ін. конкретизуючі семи дає змогу чітко зрозуміти сенс фразеологізму, безпомилково співвіднівши його з конкретним елементом позамовної дійсності. А ще важливішими є ономазіологічні потенції такої денотативної дефініції, яка “вчить” правильно вживати фразеологічну одиницю, навіть якщо остання ніколи раніше користувачеві словника в текстах не траплялася, є для нього новою й незвичною. Для значної частини фразеологічних одиниць у самій контекстній дефініції міститься ще й конотативна оцінка (більш конкретна й особлива, порівняно з прийнятими в словнику узагальненими кваліфікаторами). Висвітлення в дефініційній частині конотативного аспекту значення довершує глибину розуміння

³⁴ Винятком є чеський словник у чотирьох частинах: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přírovnání. Praha, 1983; Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné. Praha, 1988; Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné. Praha, 2 d., 1994*), а також російські словники: *Словарь образных выражений русского языка*. Ред. В.Телия. Москва, 1995; *Яранцев Р. Словарь-справочник по русской фразеологии*. Москва, 1985; *Калашикова А. Учебный словарь наиболее употребительных фразеологизмов современного русского языка*. Минск, 1991. Див. про це в.: *Тепляков І., Кравчук А. Семантизація значення у фразеологічних словниках слов'янських мов // Українська філологія: школи, постаті, проблеми. Збірник наукових праць міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.)*. Ч. 2. Львів, 1999. С. 214–219.

семантики фразеологізму через передачу ставлення до позначуваного, а також підказує, в якому типі тексту найдоречнішим було б уживання фразеологізму.

Отже, відповідь на поставлене на початку запитання – чи справді важливими є нові ознаки контекстних дефініцій в аналізованих словниках та чи мають вони іншу мотивацію, крім лексикографічно-теоретичної – очевидно, має бути позитивною, особливо з огляду на глоттодидактичний аспект. Іноземець, що вивчає польську мову, значно швидше й глибше засвоїть польську фразеологію, якщо користуватиметься саме цими словниками. Адже словник такого типу вчить не просто розуміти фразеологізм, а й правильно його вживати. Це досягається завдяки специфічній дефініції, в якій часто представлено не лише сигніфікативний, а й денотативний та конотативний аспекти значення фразеологічної одиниці та її граматичні особливості.

Аналізовані дефініції “дають вихід” і у фразеологічну теорію. Проекція на проблеми фразеології бачиться нам, зокрема, в таких аспектах:

– Не потребує нагального вирішення проблема чіткого встановлення компонентного складу фразеологізмів, наприклад, незамкнених фразеологічних структур або фразеологізмів з обов’язковим (або найближчим) лексичним (чи фразеологічним) оточенням, фразеологізмів із супровідними компонентами.

– Контекстна дефініція “верифікує” кожен фразеологізм відповідно до функціональної класифікації фразеологізмів (авторства А.М.Левицького³⁵ в польському мовознавстві), чим унаочнює вирішення проблем периферійних, непрототипових представників виділених класифікаційних груп, наприклад: деяких “зворотів” (zwroty) типу *ktoś w nogi, ktoś w krzyk*, хоча вони не містять дієслівного компонента або “означальних виразів” (wyrażenia określające) типу *starej daty, psim śwędem, całą gębą, od siedmiu boleści, z bożej łaski*, хоча вони містять у своїй формальній структурі синтаксично домінуючий іменник.

– Опрацювання фразеології за допомогою контекстної дефініції дає змогу швидко ідентифікувати фразеологізми з обмеженою словозмінною парадигмою (наприклад, *inaczej zaśpiewasz, zjadłby konia z kopytami*).

– Контекстна дефініція, в силу своєї природи, “змушена” представляти в словнику “функціональну”, а не “системну” фразеологію, що, у свою чергу, унаочнює функціональні фразеологічні варіанти чи синоніми, а також знімає проблему опозиції “системна багатозначність фразеологізму” – “функціональна однозначність фразеологізму” (порівн. дефініцію в PSFJP із системною багатозначністю: **jak się patrzy** – “okazały, jak należy, porządny; okazałe, należycie, porządnie” і дві окремі дефініції двох окремих однозначних фразеологізмів у WKS: **jak się patrzy 1**: *Mówimy z podziwem: gospodarz, chłopak, żołnierz itp. lub festyn, dom itp. jak się patrzy, jeśli chcemy podkreślić, że odpowiada on naszym wyobrażeniom o gospodarzach, chłopakach, żołnierzach itp. lub festynach, domach itp., ma wszystkie ich cechy; jak się patrzy 2: *Mówimy z podziwem, że ktoś zrobił, przygotował coś itp. jak się patrzy, jeśli zrobił, przygotował to itp. porządnie, jak należy*).*

Список скорочень

SJP – Słownik języka polskiego / Red. M. Szymczak. Warszawa, 1978–1981.

PSFJP – Bąba S., Dziamska G., Liberek J. Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa, 1997.

³⁵ Lewicki A. M., Pajdzińska A. Typologia związków frazeologicznych // Współczesny język polski / Red. J. Bartmiński. Lublin, 2001. S.316–321.

- ISJP** – Inny słownik języka polskiego / Red. M. Bańko. Warszawa, 2000.
WKS – *Mosiółek-Kłosińska K., Ciesielska A.* W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa, 2001.
SFWP – *Bąba S., Liberek J.* Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. Warszawa, 2001.
FST – Słownik frazeologiczny w układzie tematycznym i alfabetycznym / Red. W. Głuch. Wrocław, 2003.

THE NEW TYPE OF DEFINITION OF THE FRASEOLOGICAL UNITS IN THE POLISH DICTIONARIES

Alla KRAVCHUK

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka str., L'viv, 79000
The Chair of Polish Philology*

The advantages of the so-called context definitions of fraseological units in the contemporary Polish dictionaries were analyzed in the article. It was found out that such definitions are more informative in comparison to traditional ones, because they give a concept about the specific functioning of fraseological units in a text: they present lexical-syntactical model and it's correlation with fraseological units; they fully reflect the denotypical and connotational aspects of it's meaning.

Key words: dictionary, context definition, fraseological unit, fraseological meaning.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2005
Прийнята до друку 17.06.2005